

Ба 54425

І. ЗАБЕЛЫ.

30

ЗЕМЛЯЎЛАСЬНІК І ЗЕМЛЯРОБ ПА
СТАТУТУ ЛІТОЎСКАМУ 1588 г.

М Е Н С К — 1928

Дарэ
Белліа
1928 г.

Ба 54 425

Т. І ЗАБЕЛЫ.

Академіку С. Ф. Платонову
з нашою М. Забелу
2/VI-1928г. г. Мінск.

ЗЕМЛЯЎЛАСЬНІК І ЗЕМЛЯРОБ ПА
СТАТУТУ ЛІТОЎСКАМУ 1588 г.

Бел. аддзел
1994 г.

ИЗДАНИЕ
Белорусского Государственного Университета
МИНСК—1928.

Отдельный оттиск
из „Трудов БГУ“ № 20.

Райлит № 15.

(Тираж 700 экз.)

Борисов, тип. Комбината № 769.

25.04.2009

Статут 1588 г., які адбіў у сабе праўныя узаемаадносіны паміж літоўска-беларускім земляўласнікам з аднаго боку і земляробам з другога, быў зацверджан каралем Сьгізмундам III і ўвайшоў у сілу, як дзейнае права, у тую пору, калі ўсьлед за Люблінскай вуніяй, беларуска-літоўскай шляхце прышлося па ўсяму фронту абараняць пазыцыі, якія яна займала, як кіруючая кляса ў дзяржаве, ад прэтэнзій на падзел кіраўніцтва з боку „братняга народу“ шляхты польскай.

Статут 1588 г. поўнасьцю абгаворваў у сабе ўвесь той рад прывілеяў і пераваг, якімі карысталася беларуска-літоўская шляхта, і таму яна і старалася захаваць яго ў сіле блізка аж да канца існаваньня Рэчы Паспалітай Польскай, як палітычна самастойнай дзяржавы.

У гістарычнай літаратуры падымалася ужо пытаньне аб тым, ці зьяўляўся статут 1588 году крыніцай жывога дзейнага права для Літвы—Беларусі і пасьля Люблінскай вуніі, ці гэтае права заменьвалася калі ня поўнасьцю, то часткова соймавымі констытуцыямі, якія мелі сьледу абавязанасьці для Літвы—Беларусі, паколькі прымаліся на супольных для абодвух народаў соймах.

Аўтар работы на тэму „Обязательность для Великого княжества Литовского конституций вальных сеймов бывшей Речи Посполитой в связи о выморочности (кадуках) по Польско-Литовскому законодательству“ (С. П. Б. 1897 г. Ольшамовский Б. Г.) імкнецца давесьці, што ўсе пастановы вальных соймаў былі абавязковымі для абедзьвюх дзяржаў. Ён гаворыць, што яшчэ задоўга да Люблінскай вуніі выявілася імкненьне да збліжэньня Літвы—Беларусі з Польшай. Для даказаньня гэтага аўтар пасылаецца на тыя мясцы прывілеяў 1403, 1413, 1432, 1434, 1447 гадоў, у якіх гаворыцца, што паны, бароны і іншая шляхта маюць карыстацца сваім правам так сама, як ім карыстаюцца паны каралеўства Польскага. Аднак Ольшамоўскі ня правы робячы гэтакі вывад з паданага палажэньня. З імкненьня літоўска-беларускай шляхты карыстацца сваім правам так поўна, як ім карыстаецца у сваёй дзяржаве суседні польскі шляхціч, ня вынікае зусім жаданьня зблізіцца з апошнім, як роўным сабе па клясавай прыналежнасьці.

Другім аргументам за абавязковасьць для Літвы—Беларусі констытуцыяў, прынятых на вальных соймах, у аўтара памянутага вышэй працы зьяўляецца і тое, што ў констытуцыях гэтых няма зазначэньня аб неабавязковасьці іх для Літвы—Беларусі: значыць яны зьяўляліся абавязковымі.

Вырашаючы гэтак важнае пытаньне аўтар, нажаль, і абмяжваўся толькі паказанымі довадамі не паверыўшы на тагочасных судовых выраках, ці ужываліся гэтыя канстытуцыі на практыцы у Літве-Беларусі, ці не?

Дзякуючы гэтаму і довады яго не зьяўляюцца упэўніваючымі,

Адваротнае Альшамоўскаму стараецца давесці ў сваёй працы „Литовский статут и польская конституция“ С. А. Бершадзкі (С. П. Б. 1893 г.).

Аўтар, маючы замер высветліць пытаньне аб тым ці засталіся ў сіле непарушна усе праўныя нормы Статуту 1588 г., ня будучы замененымі соймавымі констытуцыямі, зварочваецца да тагочаснай судовай практыкі і толькі, як дадатковы матар’ял уводзіць тагочасныя адносіны паміж магнацтвам абедзвюх дзяржаў, аб якіх ён гаворыць, што „в противоположность долго существовавшему мнению о добровольном братском характере Люблинской унии, современные воззрения на этот акт, основанные на изучении дневников этого сейма, представляют нам унию в таком виде, что едва ли после нея могло проявиться у литовцев стремление к полному слиянию юридического быта Польши с Литвою, как ошибочно утверждают писатели, значимые с историческими событиями по сочинениям школы Нарушевича, Лелевеля и т. д.“ (стр. 31)

Бяручы паасобныя факты з судовай практыкі, аўтар прыходзіць да пракананья, што „подобно тому, как адвокаты защищали перед судом принцип существования Литовского права, так шляхта разных воеводств в течение двух веков оберегала свои права, определенные Литовским статутом и соответствующими сеймовыми конституциями“ (ст. 90).

Нават у тых выпадках, калі статут ня мог даць адказу пры вырашэньні таго ці іншага пытанья, то і тагды зварочваньне да іназемага права, згодна статуту, дапушчалася толькі ў канечным разе. „Литовский статут 1588 г., гаворыць Бершадзкі, подобно двум прежним статутам, признавая единственным источником права для всех лиц, находящихся на территории Вл. Кн. Лит., только те определения, которые были внесены на его страницы, стоя следовательно, на почве признания территориального действия закона, не мог конечно не предвидеть, что определения его могут оказаться со временем недостаточными и что в законах окажутся пробелы. На этот случай Литовский статут постановляет, что судья обязан руководиться: во 1-х, обычным правом, во 2-х, определениями прежних статутов, в 3-х, общим смыслом законов и в 4-х, применением аналогических положений иностранного права.

Поэтому утверждать, что в „случае сомнения“ Литовский судья должен обращаться тотчас-же к польским конституциям, неправильно так, как судья должен был, в случае отсутствия, неполноты и неясности закона, идти порядком, предписанным в статуте“ (стр. 49).

Так на працягу ўсяе работы Бершадзкі цэлым радам вынятак з тагочаснае судовае практыкі і, так сама, фактамі змаганья Беларуска-Літоўскага панства за самастойнасьць свайго права ў часе адыхаду Статуту 1588 г. аж да апошніх гадоў існаваньня Рэчы Пасталітай, даводзіць тое, што Статут на працягу ўсяго гэтага часу зьяўляўся праводзейным, паасобных нават пунктаў якога не заменвалі сабою соймавы канстытуцыі.

І. Ё. Лапа у працы „Люблинская уния и третий Литовский статут“ (С. П. Б. 1897 г.) стараецца давесці, што і пасля Люблінскай вуніі Літва-Беларусь захавала сваё самаіснаваньне. Ужо выяўленьнем гэтага самаіснаваньня зьяўляюцца двайныя урады для Польшчы і Літвы — Беларусі. Пастанова аб недаваньні чужаземцам ураду у Літоўска-Беларускай дзяржаве застаецца ў сіле.

Даказаньнем гэтага зьяўляецца недапушчэньне на Віленскую Католицкую Біскупскую пасаду паляка Мацеёўскага ў 1592-1600 г. г. Тое-ж самае адбылося і ў 1752 г., пры спробе прызначыць на гэтае біскуп-

ства паляка Вадзінскага, калі Віленская капітула зьвярнулася з просьбай аб падтрыманьні да павятовага соймаку і даказвала, што урады у В. К. Літоўскам маюць права займаць толькі „Літвіны“, бо Люблінская вунія „не отняла от обоих народов их имени и старых прав“.

Аб захаваньні самастойнасьці В. Кн. Літоўска-Беларускім і пасля Люблінскай вуні гаворыць і В. Д. Дружыц у сваёй працы „Палажэньне Літоўска-Беларускай дзяржавы пасля Люблінскай вуні“ (працы Б. Д. У., 1925 г., № 67). У гэтай працы аўтар паміж іншым гаворыць, што „акт Люблінскай вуні, катораму прыдавалі да апошніх часоў значэньне акту, аб'яднаўшага дзьве дзяржавы і аканчальна вырашаўшага палажэньне Літоўска-Беларускае дзяржавы ў складзе Рэчы Паспалітай, не зьяўляецца канчатковым. Грунтавацца на адных паставах Люблінскага сойму ў вырашэньні пытання аб становішчы Літоўска-Беларускага княства пасля 1569 г., ня прыходзіцца. Барацьба паміж княствам і Польшай вядзецца і пасля Люблінскай вуні. Вынікам гэтай барацьбы паяўляюцца новыя акты, якія корэктуюць, або ліквідуюць паставы Люблінскага сойму. Важнейшым з такіх актаў яўляецца Трэці Літоўскі Статут 1588 г., палажыўшы асновы для дзяржаўнай незалежнасьці Літоўска-Беларускага княства і стаўшы грунтам і апорай княства ў яго барацьбе з Польшчай за сваю самастойнасьць“ (стр. 250). Такім чынам і В. Д. Дружыц вызнае Статут 1588 за жывое дзейнае права, да якога прыбегала судовая практыка у Літоўска-Беларускай дзяржаве.

Гэтак Бершадзкі, Лапа і Дружыц даводзяць, што Статут 1588 зьяўляўся кодэксам дзейнага права, пры чым Бершадзкі вызначае, што нават констытуцыі вальных соймаў абодвух народаў, выданыя у часы існаваньня Статуту, не пашырваліся на Літву-Беларусь. Лапа гэтага пытання не закранае зусім. Дружыц жа адводзячы, як вышэй гаварылася, Статуту 1588 г. належнае месца разам з тым гаворыць, што „другімі актамі, дапаўняючымі Статут, зьяўляюцца соймавыя канстытуцыі. Але іх правільнае разуменьне магчыма толькі з дэталёвым вывучэньнем дзейнасьці вялікіх вальных соймаў, соймавых дзеньнікаў, галоўных зьездаў В. Княства і павятовых Літоўска-Беларускіх соймаў“ (стр. 250).

Да і Альшамоўскі, гаворачы аб абавязковасьці канстытуцыяў вальных сэймаў для Літвы-Беларусі, не гаворыць аб статуте 1588 г.

Ні адзін жа з вышэй паданых гісторыкаў ня выказаўся аб тым, што пазнейшыя соймавыя канстытуцыі адменьвалі паасобныя артыкулы статуту 1588 г. Пераважная-ж большасьць (Бершадзкі, Лапа і Дружыц) вызнаюць Статут за жывое дзейнае права, на аснове якога вырашаліся судовыя справы.

У данам разе пытаньнем, якое будзе падлягаць нашаму разгляду, зьяўляюцца праўныя ўзаемаадносіны паміж земляўласнікам і земляробам, як яны вызначаны ў Статуте 1588 г. і якія выніклі на грунце ўзаемаадносін эканамічных.

Права ўласнасьці на землю ў Беларуска-Літоўскай дзяржаве складае у першую чаргу прыналежнасьць прыроджанцаў яе. Гэтае права не пашырваецца на чужаземцаў. Артыкул 12 трэцяга разьдзелу вызначае гэта выразна, даклярауючы не даваць чужаземцам дзяржаньяў, іначай кажучы, земляў у часовае карыстаньне і „вечностей жадных“—зямлі ва ўласнасьць, але „тое всё“ дакляраюцца даваць толькі „литве, руси, жомоити родичом старожытным и уроженцом в. кн. Литовского и земель тому в. кн. належачых“. У самім княстве, такім чынам, Статут ня робіць абмяжаваньяў на права ўладаць зямлёю па нацыянальным адзнакам. Падданья усіх нацыянальнасьцяў, і літоўскай,

і жмудзкай, і земляў, якія існуюць пад назвай Русі, усе маюць адналькавае права мець ва ўласнасьці землю. Тыя-ж з чужаземцаў, якія „з ласкі гаспадарскае“ атрымаюць на ўласнасьць якую небудзь маёмасьць у гаспадарстве, для захаваньня апошняе ў сваім уладаньні маюць прыняць падданства. Такім чынам у дзяржаве ўладаньне зямлёю, ці на праве дзяржаньня, ці на праве ўласнасьці было звязана з прыналежнасьцю даліку падданных апошняе.

Цікава паглядзець у чым выяўляецца па Статуту 1588 году гэтае права ўласнасьці. Якія яно мае адзнакі? Права ўласнасьці на маёмасьць дае магчымасьць вольнага распараджаньня ёю па жаданьню ўласніка. Гэтае права выяўляецца ў магчымасьці прадаць, памянць, аддаць каму хочучы, адпісаць на патомкаў і інш. Гэтыя усе правы Статут 1588г. і забяспечвае за земляўласнікамі, нягледзячы на тыя спосабы, якімі землі ў свой час прыбіраліся да рук паасобнымі падданымі. Усе „якім кольвек обычаем“ набытыя у ранейшыя часы двары і падданыя ўласнікі трымаць могуць „сами спотомки и близкими своїмі“ як цяпер, гэтак і „вечне“¹⁾. Гэтае палажэньне аб праве маёмасьці, як відаць вельмі цікавіла групу земляўласніка таму, што аб гэтым гаворыцца аж ў двух мясцох Статуту. І калі вышэй паданы артыкул толькі зазначае права ўласнасьці на землю, „якім кольвек обычаем“ набытую, то другі гаворыць ужо аб гэтым дэталей, пералічваючы часткай спосабы, якімі зямля набыта²⁾. Сярод іх у першую чаргу пастаўлены двары, што атрыманы ў спадчыну—отчизныя і мацярыстыя, а за тым ідуць двары выслужаныя, і да апошняе групы належаць ужо „маёнткі“ „якім же кольвек обычаем и способом набытые“. Уся гэтая маёмасьць, што знаходзіцца ва ўладаньні прыватных асоб, ня гледзячы на спосаб яе набыцьця, замацоўваецца за дзяржалінікамі яе на „вечность“, як ўласнасьць.

Гэтае права ўласнасьці артыкулы Статуту вызначаюць у магчымасьці аддаць, прадаць, дараваць, памянць і на касьцёл запісаць, запісаць за доўг³⁾. Гэтае права пашырваецца на маёмасьць, як купленую, гэтак выслужаную і спадчыную. Права вольнага распараджаньня пашырваецца на ўсю маёмасьць поўнасьцю:—„Уставуем іж волно каждому именьня свои отчизные матерыстые выслужаные, купленые, и яким кольвек обычаем набытые и названые несмотречи третье и двух частей, але вси вздоймом хто іх што маець... водле воли и мысли сваее, отдати, продати, даровати, записати, заставити, от детей и близких отдалити, подле баченья своего тым шафовати“⁴⁾... Права адпісу кожны ўласнік мае, як вышэй гаварылася, як паасобным людзям, гэтак і організацыям. Да ліку гэтых організацыяў адносіцца касьцёл. Гэтае права адпісу на касьцёл Статут абгаварвае асобным артыкулам зазначаючы, што „хтобы кольвек с подданных наших хотел именье свое набытое на костел хрестиянский записати, тогды вольно будеть то ему учинити“⁵⁾... Паколькі артыкул зазначае касьцёл „хрестиянский“ не называючы яго рымскім альбо каталіцкім, то тут трэба разумець ня толькі каталіцкі касьцёл, але і праваслаўную царкву, якая зьяўляецца таксама, калі выказвацца мовай статуту, „касьцёлам хрестиянским“. Відно, што царква атрымлівала маёмасьць прыватных асоб па адпісу ў значным ліку, калі гэтае права ўласнікаў адпісваць і царквы атрымліваць прышлося зазначаць нават у асобным артыкуле Статуту.

Сярод прыватных асоб, якім вольна адпісваць маёмасьць, вызна-

1) Разьдзел III артыкул 2.

2) Разьдзел III артыкул 41.

3) Разьдзел III артыкул 41.

4) Разьдзел VII артыкул 2.

5) Разьдзел VIII артыкул 3.

чана таксама асобным артыкулам і вольнасьць одпісу на самога гаспадара, якому могуць пераходзіць гэтакім спосабам „маетности лежа- чие и рухомые“.¹⁾

У адносінах одпісу аднак робіцца некаторае і абмяжаваньне. Як талкаваньне артыкулу 1, разьдз. VII, які дазваляе вольна „шафавати“ усякім спосабам набытай маёмасьцю. Артыкул 2 VIII-га разьдзелу дазваляе вольнасьць распараджаньня толькі ў адносінах тае маёмасьці, якая набыта самою асобаю і ні ў якім разе гэтая вольнасьць „шафа- ванья“ не пашырваецца на маёмасьць атчызную і мяцярыстую: „...вольна ему будеть речи свои, маетность рухомую так же и именья через него самого набытые, однак же не отчизные, а ни материстые именья кому хочеты подлуг доброе воли своее, так духовным асобам яко теж и светским записати.“ Магло здарыцца, што род выміраў і на спадчыну не аказвалася прэтэндэнтаў-кроўных. У такіх выпадках наступнікам спадчыны зьяўлялася дзяржава ў асобе гаспадара в. князя. „Которые без потомков близких щадков и наследков своих зомрут, ни на кого права своего прырожного, выслуженного и набытого не влившы и не записавшы, бо по тях и таким обычаем именье спадком на реч посполитую, и на нас господаря великого князя и потомков наших великих князей литовских приходят и приходити будуть“.²⁾ Такім чынам права ўласнасьці на маёмасьць складалася з магчымась- цяў прадаваць яе, аддаваць, мяняць і наогул распараджвацца ёю па свайму жаданьню.

Гэткая маёмасьцю у аснове зьяўляецца зямля. Соцыяльнаю гру- паю земляўласьнікаў, на якую пашырваюцца ўсе гэтыя правы, што вытвораюць сабою адно права ўласнасьці была шляхта.

Уладаньне зямлёю можна разумець па рознаму. Можна уладаць толькі паверхняй зямлі без права карыстанья тым, што знаходзіцца ў яе нетрах. З уладанья могуць быць выняты вадзяныя прасторы, лясы з усім зьверам, які жыве ў іх. Паасобныя артыкулы, гаворачы аб шляхецкім земляўладаньні, абгаворваюць усе гэтыя пытаньні. Адпа- ведны артыкул, гаворачы аб гэтым, зазначае, што права ўласнасьці пашырваецца на грунт „зо всеми пожитками, которые бы кольвек на их кгрунтех показовали, теж и крушцы всякие и окна сольныя за- ставати мають“.³⁾ Зразумела, што гэтакімі пажыткамі зьяўляліся вад- зянныя і лясныя прасторы з усім тым, што ў іх знаходзіцца, а таксама і нетрамі ў якіх могуць быць „крушцы“—мэталы, або соль—„окна сольныя“. Такім парадкам шляхецкае права уласнасьці пашырвалася ня толькі на самую землю, але на ўсе тыя багацьці лясныя, вадзяныя, якія знаходзіліся на прыналежным асобе кавалку зямлі і на усе тыя мінэралы, што знаходзіліся ў нетрах зямляных зазначанага кавалку зямлі. Нават калі на прыналежнам каму абшары зямлі быў скарб, то ў разе вынайходжанья яго ўласьнікам зямлі, скарб поўнасьцю пры- належаў уласьніку. Калі-ж хто знаходзіў скарб на чужой зямлі, то атрымліваў толькі палавіну яго, другую-ж палавіну атрымліваў ўлась- нік зямлі, на якой знайдзены скарб:—„Уставуем колибы и трафило кому знайти в земли яки скарб: гроши, серебро, золото, або што иншое яко се притрафляет находити, тогды если на своем кгрунте найдет, маеть тому скарб быти чый кгрунт, а еслибы на чьем иншом знашол, тогды половину мает тому дати на чией земли знашол, а половину собе взяти“.⁴⁾

¹⁾ Разьдзел III артыкул 42.

²⁾ Разьдзел III артыкул 17.

³⁾ Разьдзел III артыкул 217.

⁴⁾ Разьдзел IX артыкул 30.

Тое-ж самае адносіцца і да тых выпадкаў калі скарб знаходзіўся на застаўнай зямлі. І ў такіх выпадках клад павінен дзяліцца напал. Прынцып права ўласнасці праглядае тут у тым, што ўласніку зямлі прыналежаць нетры зямлі, а значыць і ўсё тое, што ў іх. Калі ня ён, а нехта пабочны вынаходзіў у іх багацце, то атрымліваў за гэта палавіну апошняга, другая-ж палавіна належыць уласніку зямлі. Яшчэ адной адзнакай права ўласнасці па Статуту 1588 году зьяўляецца неабмежаванасць гэтага права часам, якое вызначана на вечныя часы: „Перакажаць ім не маем часы вечнымі вольнаго ужывання“. Гэтае „неперакажаньне вольнага ужывання“ таксама пашырваецца на грунты, набытыя рознымі спосабамі.¹⁾ Права ўласнасці з усімі магчымасцямі, якія з апошняго выцекаюць, пашырваецца ня толькі на землю з яе нетрамі, але таксама на рухомую маёмасць і на людзей.

Той жа артыкул, які даклярае не перакажаць права ўласнасці вечнымі часамі, выразна зазначае, што гэтае права пашырваецца на „именя, людей и кренты“. У працэсе вытварэння ўласнасці, як юрыдычнага інстытуту, калі на практыцы адбывалася прысвойванне зямлі аддзельнымі асобамі парадкам падараванняў з боку гаспадара, або парадкам даўгачаснага трыманьня родам зямельнага надзелу на ўмовах вайсковае службы ці іншымі якімі спосабамі, якіх Статут ня вызначае, стварылася пэўная перамешанасць зямельных уладанняў. Зямельныя угодзьдзі аднаго знаходзіліся ў абкружэнні угодзьдзяў другога так, што доступ туды быў звязаны з прахаджэннем праз чужую тэрыторыю. Як відно к часу выдання Статуту 1588 году зьявішча гэтае было масавым і артыкулы закону стараюцца урэгуляваць усе спрэчкі, якія могуць узнікнуць на грунце гэтай перамешанасці ўладанняў. Пры чым Статут стаіць на грунце строгай абароны права ўласнасці абедзвюх старон. Гэткай уласнасцю на чужой зямлі маглі быць бортныя дрэвы, сенажаці, вазёры. Статут дазваляе тым, хто маюць борці, сенажаці, вазёры „в пуцы нашей госпадарской, або теж княжской паньской и земляньской“, права уваходу туды праз ўладанні чужыя „Хто маеть борти свои, або озера або сеножати, або пры сеножатех лазни у чьей пуцы, тогды к озеру з неводом ехати волно а собаки ему не брати, а ни рогатины, а ни жадное стрельбы, чым бы мел в зверу шкоду учинити“. Бортнікі маюць права несці пры сабе толькі сакеру і пешню (вялікае долата), якім яны выдоўбваюць борць у дрэве. Бортнікам жа вольна драць з ліпаў луб на лажбяні—пасуду з ліпавай кары, куды яны складаюць нагледжаны ў сваіх пчол мед, вольна браць лыкі і на „лазіва“—трэба лічыць лыкавыя вяроўкі, пры дапамозе якіх можна было падлазіць да борці. Бортнік мае права надзіраць гэтага лыка столькі „Иле им патреба будеть взяти; што может на себе занести, а не возом вывести“. У разе, калі дрэва з борцю паваліцца, то ўласнік борці мае права выказаць тую частку камля, у якой знаходзіцца борць з пчоламі, і забраць яе сабе, верхавіна-ж і частка камля, якія застануцца, належаць ўласніку пушчы. Уласнік пушчы ня мае права чыніць шкоды бортнаму дрэву і ў тым выпадку калі ён пушчу сваю захацеў рассярэбліваць. Забараняе Статут падчырваць, або апальваць бортныя дрэвы тым, хто будзе разрабляць ніву, ня мае права ёй і падорваць сахою гэткага дрэва бортнага, што стаіць на яго ніве, араты павінен абыходзіць яго так, „якоі бы от сохи осном дерева досегнуты не мог“. У разе, калі дрэва усыхала, вनावатыя ў утварэнні яму шкоды павінны за апошняю плаціць.

Тыя, што маюць вазёры ў чужых пушчах, маюць права у часе

¹⁾ Разьдзел III артыкул 1.

зімніх ловаў рыбы браць дровы з пушчы для раскладання агню і карыты рабіць на рыбу. Не забараняецца тым, што маюць сенажаці ў чужой пушчы, браць лес на адонкі—памосты, на якіх скідаюцца сьцірты сена. Аднак, гэтакія ўласнікі ня маюць права пашырваць свае сенажаці шляхам расьцярэбвання за кошт чужое пушчы.

Такім чынам, застаўляючы вольнасьць уваходу у чужую пушчу да сваіх угодзьдзяў, Статут аховывае правы ўласніка пушчы; разам з тым ён робіць гэта і ў адносінах да стараны другое, паказваючы межы, да якіх можа пашырвацца карыстаньне чужою ўласнасьцю пры эксплёатацыі свае. Маючы на увазе гэткую ахову ўласнасьці Статут забараняе уводжваньне з сабою ў чужую пушчу сабак, якія-б маглі пашкодзіць зьверу; забараняе браць з сабаю стрэльбу, рагаціну. Забараняе, таксама, тым, што маюць гэткае права уваходу ў чужую пушчу, вывозіць адтуль будаўлянае дрэва, дровы.¹⁾

Стоячы на абароне прыватнай ўласнасьці ад замеру з боку другіх людзей зрабіць ей ушчэрбак, Статут 1588 г. цэлым радам паасобных артыкулаў вызначае грашовыя накараньні за утварэньне гэтага ушчэрбку. За парубаньне гвалтам дрэва шляхціцам у пушчы другога шляхціца Статут прызначае, як кару для парубшчыка, 12 рублёў гвалту.²⁾ Столькі-ж гвалту прызначае ён за „звалачэньне“—лавеньне рыбы у чужым ставе ці возеры, за парубаньне гаці, еза, за перакапаньне грэблі. Хто спаліць чужы млін, павінен пабудаваць новы, альбо зьвярнуць вартасьць яго грашмі, апроч таго выплаціць грошмі за прастой мліна.³⁾ За псаваньне хмяльніка з дрэвам прызначаецца выплата з боку таго, хто зрабіў гэтую шкоду, 20 рублёў. Каліж дрэва застанеца не папсаваным, а толькі папсаваным будзе адзін хмель, то выплата зьніжваецца да 3 рублёў.⁴⁾ У 12 рублёў прызначаецца таксама гвалт за лавеньне рыбы з чужога возера ў сваёй пушчы, (у першам выпадку вызначвалася лавеньне у чужым ставе ці возеры наогул) за пакошу чужое сенажаці штраф такіж самы, а за пабраньне сена з яе—плаціць яшчэ з навязкай.⁵⁾

Зьвер, які жыў у пушчы таго ці іншага земляўласнік а, лічыўся ўласнасьцю апошняга і лавеньне яго другім чалавекам лічыцца Статутам за парушэньне права ўласнасьці і утварэньне поўнага матар'яльнага ушчэрбку: „Уставаем, хто бы чые ловы к гвалтам половил, тогды тому в чьей пушци будет половил маеть к гвалту заплатити дванадцать рублей грошей, а зверу колько будет уловил ценою як нижей описано маеть платити“. Калі-ж пан пашле стральца свайго ў чужую пушчу, „а сли бы стральца поймано над звером, убитым в пушци“, і гэта было-б даведзена судовым парадкам, то гэтакі стралец мае заплаціць за забітага зьвера удвайне „савита“ і апроч таго „...за вину, же ў чужую пушчу стреляти ходил, маеть седети в вязенью в замку альбо в дворе нашом, шесть недель“ і наогул ня мае быць выпушчаным да таго часу пакуль ня выплаціць грошы за забітага зьвера. Нават у тым выпадку, калі зьвер будзе ранены на сваёй зямлі і пярэйдзе на чужую тэрыторыю, то і ў такіх выпадках ніхто ня мае права хадзіць за раненым зьверам у чужое ўладаньне; калі-ж гэтакі пераход граніцы адбудзецца і зьвер будзе дабіты на чужой зямлі, то вінаваты мае плаціць гвалт грашова ў такім жа разьмеры, як і за забойства зьвера на чужой зямлі. Можна-ж ехаць і на чужую зямлю толькі за воўкам

1) Разьдзел X артыкул 3.

2) Разьдзел X артыкул 15.

3) Разьдзел X артыкул 7.

4) Разьдзел X артыкул 10.

5) Разьдзел X артыкул 4.

і лісам з сабакамі, пры умове не рабіць шкоды засеву збожжа.¹⁾

Асобным пунктам аховываюцца бабровыя гоны, да якіх ніхто ня мае права даорвацца, бліжэй чым на адлегласць „яко бы от зеремины мог кием докинути“. На гэткай жа адлегласці ад бабровага гону мае канчацца і пакоша сенажаці і церабенне лазы на апошняй. А хто гэтае правіла парушыць і баброў выганіць, той мае плаціць 12 р. Столькі-ж сама плаціць і той, хто баброў чужых паб'е, або пакрадзе, а апрача таго яшчэ і за баброў заплаціць павінен. Бабры, выгнаныя са свайго жылья, могуць сыйці у чужы обруб і тагды права лову іх належыць таму на чыёй зямлі яны паселяцца.²⁾ Лес, што знаходзіцца на зямлі ўладальніка, зьяўляецца яго ўласнасцю. Апошні складае сабою ня толькі вартасць ляснага матар'ялу, але цана яго павялічваецца і бортным дрэвам, якое там знаходзіцца разам з пчоламі, зьвярамі і птушкамі, якія насельваюць лес і могуць складаць даход для ўласніка. Той хто падпальвае намеранна чужы лес, робіць шкоду гаспадару лесу ня толькі як ўладальніку апошняга, але так сама, як ўладальніку усіх тых зьвяроў і птушак, што у лесе маюцца. Вінаваты ў падпальваньні лесу мае плаціць з свае маёмасьці за ўсю гэтую шкоду. Падпальшчык вызваляецца ад выплаты гэткай шкоды толькі ў тым выпадку, калі зробіць гэта бяз умыслу, што і павінен падцьвердзіць прысягаю.³⁾

Поўнае права эксплёатацыі зямлі мае толькі ўласнік яе і ніхто іншы. Эксплёатацыя ўгодзьдзяў старонным чалавекам можа адбывацца толькі з дазволу ўласніка іх. Таму Статут і забараняе каму-б то ні было засеў пашні на чужым полі без дазволу на гэткі засеў ўласніка — „штож оный противник его тое збоже будеть посеял на его собственной земли, тогда маеть ему быти яко земля, так и тое збоже, и к тому гвалту двадцать рублёў грошей сказано...“⁴⁾ Такім чынам вінаваты у засеве ня толькі траціць дарэмна працу, насенне і ураджай, але выплачвае яшчэ і штраф у ліку 20 рублёў. Забараняецца едучы дарогай ня толькі жаць чужы засеў, але і наогул рабіць яму які небудзь ушчэрбак, як напрыклад, таптаць, выпасваць, за што Статут пагражае штрафам у тры рублі, апроч выплаты двойное цаны зьнішчанага. Да ліку-ж учынкаў, якія могуць нанесці ушчэрбак чужой маёмасьці, адносіцца і паляваньне на чужой зямлі, якое не павінна рабіцца без дазволу ўласніка. За паляваньне без дазволу вінаваты мае плаціць 3 копы грошы віны і вярнуць усе шкоды — „так теж чтобы на чией дедизне кром позволения его ку шкоде мысливства уживал, полюючи жито и ярину коньми потоптал, таковой за окупованьем шкоды за узнаньем через возного, або через трех шляхтичов, веры годных, повинен будеть, за припозваньем до суду земского, мысливец заплатити уквивжоному, вины три копы грошей, и шкоду на чом будет довод уделан.“ Артыкул гэты пашырваецца ня толькі на самых паноў, але і на слуг панскіх — „о то се мает розумети о мысливцах, яко о самих панох, так и о слугах паньских, которые сами без панов полюють.“ Так сама ніхто ня мае рабіць другому гэткай шкоды, калі прыяжджае на зьезд галоўнага суду, або на соймик і наогул на любы зьезд.⁵⁾

Аховываючы засеў ад чужых, Статут папярэджвае тых выпадкі калі-б хто пажаў пасеянае другім, або пабраў пажатае, або пабіў ці патаптаў, пасек борану, калёсы, забраў сашнікі, чым прывёў бы, зразумела, у нягоднасць для работы на полі саху. Такі мае вярнуць шкоду „з навескою“ „коня конём, а вола волом навезати, а за соху

1) Разьдзел X артыкул 1.

2) Разьдзел X артыкул 9.

3) Разьдзел X артыкул 17.

4) Разьдзел IX артыкул 22.

5) Разьдзел III артыкул 47.

десет грошей, а за нароги дванадцат грошей, за колёса дванадцать грошей, за борону шесть грошей заплатити.“ Гэткі захват альбо псаваньне інвентару ці пашні можа адбывацца і парадкам насільства, прычым, напаўшы „вдарил самого (гаспадара), або чловека его, або которого кольвек стану“; у такіх выпадках вінаваты апроч звароту шкоды мае плаціць яшчэ гвалту 12 рублёў грошы.

Зразумела, што гэткія выпадкі забіраньня з поля пашні ці псаваньня чужога інвентару маглі узьнікаць як рэзультат спору за зямлю. Зазначаньня спрэчкі, згодна Статуту, павінны разьбірацца судом.¹⁾ У мэтах жа аховы палеткаў ад шкоды, якая можа наносіцца ім паляўнічымі у той час, калі яны уккрыты рознаю збажыною, Статут забараняе паляваньне на чужых грунтах ад сьвята „семое суботы“, трэба лічыць ад тройцы, які тэрмін прыпадае сярэднім на канец траўня, альбо пачатак чэрвеня аж да „забранья с поль всякого збожья“, і начай кажучы, прыблізна да сярэдзіны верасня. Вінаваты ў праступленьні гэтага артыкулу мае вярнуць шкоду, якую ён мог учыніць паляючы другому і апроч таго „ушкожоному винаы тры копы грошей заплатити.“²⁾ Статут перадубачвае выпадкі „патрэсенья“ альбо „пощипанья“ чужога „вошowego“ саду пры двары шляхціча парадкам гвалту. За гэта, калі-б „на него бы тот гвалт слушне был переведен“, мае заплаціць 12 руб. грошы. Пры пакрыжы-ж саду, пры довадзе гэткай пакрыжы, вінаваты мае заплаціць шэсьць коп грошы. З чужога саду могуць быць узяты ня толькі фрукты, але так сама пасечана і самае фруктовае дрэва ці зусім выкапана шчэпа. Зазначанае забіраньне можа адбывацца і праз гвалт і парадкам крадзяжу. Не адрозьніваючы спосабаў забраньня Статут вызначае за гэткі праступак выплату гвалту ў ліку 12 рублёў грошы, а за пасечанае або выкапанае дрэва 3 рублі грошы. За пашчупаны ці патрэсены на чым грунце ў полі „овоц який в загороде“ вінаваты павінен заплаціць віны тры рублі грошы.³⁾

Перадубачвае Статут і тыя выпадкі, калі у часе паходу удзельнікі апошняга робяць наезды на чужую маёмасьць і грабяць яе. Статут падзяляе гэткія выпадкі на дзьве катэгорыі: 1)—калі наезд і аграбаваньне адбылося без забойства і гвалтаў „над белымі“ галавамі—жанкамі і 2)—калі гэткія гвалты з боку наехаўшых утвораны. У першым выпадку, калі-б той хто зрабіў наезд „не забил а ни ранил и бою збытку жадного не вделал, только што взял, або шкоду якую учинил“, павінен гвалт і шкоду „за доводом слушным „совито“—удвайне плаціць. Калі-ж гэткі наезд саправаджаўся забойствамі і гвалтамі над жанкамі, то такі „за слушным доводом“ мае быць караны горлам⁴⁾. Пры наездзе можа здарыцца, што „господарь домовый так теж и гость, который в том дому або в госпде стоить“ гэткага гвалтаўніка самога або яго памочнікоў могуць параніць або і забіць баронячы маёмасьці і ня будуць у адказе за гэта перад уладай у тым выпадку, калі гэта даядуць перед уладай фармальным, апісаным у Статуце, спосабам.⁵⁾ Статут вызначае строгія меры пакараньня для тых, хто адважыўся-б запаліць дом княжаскі, панскі або шляхецкі. „А в том бы тому запалячу меновите от ушкожоного вина была дана, або бы его за разом на том учинку поймано“, тагды вінаваты „за доводом слушным правным“... „маеть быти сам огнем спален“, а за маёмасьць, зьнішчаную агнём павінен быць выплачаны пацярпеўшаму ўшчэрбак з маёмасьці таго, хто падпальваў.⁶⁾

1) Разьдзел IX артыкул 23.

2) Разьдзел X артыкул 18.

3) Разьдзел X артыкул 16.

4) Разьдзел II артыкул 18.

5) Разьдзел XI артыкул 19.

6) Разьдзел XI артыкул 19.

Пры „лежаньні“ войска на адным месцы вайсковыя павінны, у разе недахвату харчоў для саміх альбо для коней, браць апошнія ад насельніцтва за плату ў прысутнасці гэтманскага віжа па таксе, якая будзе на гэты час устаноўлена. Бесплатна дазваляецца браць толькі дровы. У часе гэткага „ляжаньня“ забараняецца так сама разьбіраць дамы, паліць платы, ставы і сажалкі валачыць, альбо зусім спускаць, наўмысна выпасваць і таптаць засеў. Забараняецца станавіцца з абозам наўмысна на чужым засеве, браць харчы у насельніцтва нават і фармальным спосабам пры існаваньні прадуктаў у абозе таго, хто гэтка пабор у насельніцтва робіць. За ўсякую гэткую шкоду Статут пагражае двайною выплатай шкоды.¹⁾

Распараджваючыся сваёю маёмасьцю у межах найбольшае для сябе выгады, уласнік не павінен, аднак, рабіць гэтым шкоды другому. Гэткая шкода асабліва здараецца і тагды, калі земляўласнік, жадаючы зрабіць на сваёй зямлі вадзяны млын, сыпле грэблю і задзержвае воду і гэтым самым „суседние вышние млыны... затопил так иж бы у вышних млынах за падвышэньнем воды в нижнем ставе мливо быти не могло, або если бы сеножати затопил без воли того пана, чие сеножати суть, а он бы за то отмены взяти не хотел“. Земляўласнік, маючы на сваёй тэрыторыі толькі адзін бераг рэчкі, пачынае сыпаць грэблю да другога, чужога берагу і тым самым затапляе чужую сенажаць або грунт. Такі свавольнік на аснове судовага вырашэньня мае вярнуць усе учыненыя ім шкоды, а ў дадатак выплаціць гвалту 12 рублёў грошы. Грэблі-ж, якія зроблены, маюць быць раскіданы, каб „воду опустити и снизить, так якобы и мливу верхнего ставу ничего не шкодило и кгрунтов, сеножатеи чужих незаливало и шкодливе не подмочивало“... Грэбля й млын застаюцца цэлымі ў тым разе, калі-б той, на шкоду якому гэта зроблена, не заяўляў аб гэтым на працягу дзесяці гадоў²⁾.

Вызначаюць вялічыню плошчы зямельнай маёмасьці межы і межавыя знакі на іх, якія і аддзельваюць яе ад маёмасьці другой асобы. Пільнаваньне межаў ёсьць адна з адзнак паважаньня непарушнасьці чужога маёмасьці. Статут, які строга стаіць на грунце захаваньня прыватнай уласнасьці наогул, а шляхецкай у першую чаргу, забараняе „скажаць“ мяжу пад пагрозай выплаты 12 рублёў на карысьць стараны пакрыўджанай і падкамораму (урадаваму чыноўніку па межавым справам) капю грошы, а за кожны папсаваны капец 3 капы грошы. — „Коли-бы шляхтич шляхтичу границу сказал або огнём выжог, або вырубал кгвалтовне, або яко кольвек, инак выказил, або копцы раскопал або межу сказал, або бы привлащаючи хто себе больш кгрунту, а границы и знаки новые по чужой земли кгвалтоўне а безправне починил, а было бы то на него правом переведено, тогда таковы маеть заплатити ображоному дванадцать рублей грошей а подкоморому копу грошей, а за каждый копец скажоный три копы грошей“. За простае пераараньне мяжы шляхцічам другому шляхцічу вінаваты павінен заплаціць старане пакрыўджанай 3 рублі грошы і падкамораму паўкапы грошы. Калі-ж гэтка ўшчэрбак шляхцічу паносіў чалавек простага не шляхецкага стану, то павінен выплаціць шляхцічу 3 рублі грошы і паправіць мяжу— „...а естли бы простого стану человек шляхтичу границу порубал, выжог, сказал, або межу переорал, и значне запсовал, тогда такий винен будет тому шляхтичу вины три рубли грошей заплатити а границу и межу по первому направить“... За пераказэньне-ж меж простага стану чалавеку чалавекам такога-ж стану, вінаватая старана выплачвае пастрадаўшай 1 рубель грошы.

¹⁾ Разьдзел II артыкул 19.

²⁾ Разьдзел IX артыкул 21.

Наогул-жа Статут уводзіць за абавязак для людзей усякага стану рабіць панаўленьне альбо папраўку межаў толькі фармальным спосабам „от подкоморого коморніка взявши и сторону через возного обвестивши с ким границу тую маеть“... Панаўленьня знакі маюць быць запісаны „до книг подкоморого“. Такім чынам Статут, уводзячы гэты артыкул, імкнецца да законнага умеркаваньня межавых пытанняў, у якіх мэтах зацікаўленья і павінны адзін другога „правом спирати а не гвалтом“¹⁾. Мяжою паміж уладаньнямі можа зьяўляцца рака і тагды кожная з мяжуючых старон мае яе „з берега свойго ее до половицы уживати“. Той парадак „забиванья езов, закотов або сеж“, які існуе здаўна мае існаваць і надалей. У разе калі-б рака памежная „на чий берег, песок незначне сыплючи, прыбавок чинила“, то прыбавак гэты належыць таму пану чый бераг. У разе калі рэчка абярэ сабе іншы ход, то „старое речыща“ застаецца быць мяжою, якое кожны з свайго берагу да палавіны мае права ўжываць. Аднак, строга забараняецца наўмысна адводзіць ход ракі на сваю зямлю пад пагрозай 12 рублёў гвалту на карысьць стараны, якая панясла ушчэрбак і з абавязкам для вінаватага „абы за се реку по старому загамовал“²⁾.

Перадубачвае Статут і такія выпадкі, калі лес знаходзіцца ў сумеснам уладаньні, „а который участник вхочет такой лес на пашню або на сеножать проробливати“, то мае церабіць яго толькі ў такой меры, якая часьць па вялічыне яму прыпадае, пры гэтым дзяленьне на часткі лесу павінна адбывацца і з прыняцьцем пад увагу якасьці грунтаў, на якіх знаходзіцца лес. У разе нежаданьня супольнікаў выдзеліць частку агульнага лесу асобе, якая жадае свой лес высекачы, зацікаўлены мае дабівацца свайго права судом. За лішне высечаны лес вінаваты адказвае перад стараной, панёсшай праз яго страты, гэтакім-жа лікам лесу з свае маёмасьці, а калі ў яго такое ня будзе, то грашовай выплатай па вызначанай Статутам цане³⁾.

Статут 1588 году прымаўся, як кодэкс законаў дзяржавы ў той час, калі на тэрыторыі гаспадарства праводзілася ў жыцьцё валочная памера. Пры правядзеньні яе ураду прыходзілася, ў мэтах упарадкаваньня скарбовых двароў, забіраць пад іх шляхецкія землі даючы апошнім адмену ў іншым месцы зямлёю-ж. З гэтай прычыны Статутам ўведзены артыкул „о отменах кгрунты нашим з кгрунты шляхетскими“. Артыкул поўнасьцю абгаворвае парадак утварэньня адмены з удзелам прадстаўнікоў, як ураду, гэтак і ад зацікаўленага шляхціца. Робіцца гэта з мэтай „ижбы неуближелосе ничим, яко добрам, столу нашему належачых, также и шляхетским“⁴⁾.

Гэтак у статуце 1588 г. шляхта цэлым радам паасобных артыкулаў забясьпечвае за собою права ўласнасьці на землю, якая складала сабою матар’яльную базу на якой грунтавалася політычная моцнасьць шляхты. Гэтае права маёмасьці дасягае згодна Статуту к канцу 16 веку ўжо поўнага свайго разьвіцьця даючы уладальніку права распараджаньня зямлёю з усім багацьцямі прыроднымі, якія знаходзяцца на ёй (лесам, вадою, зьверам, рыбаю і інш.) і якія знаходзяцца ў яе нетрах (мэталы й мінералы). Тэрмін гэткай уласнасьці не абмежаваны часам. Зямля можа пераходзіць ад бацькі к сыну ў якасьці спадчыны. Уласнік зямлі мае права сваю землю прадаць, каму хоча, адпісаць, пры умове, што землю гэтую ён набыў ва ўласнасьць сам, а не атрымаў яе ў спадчыну ад бацькі або кроўных. Зямля знаходзіцца ў поўнай уласнасьці

¹⁾ Разьдзел IX артыкул 18.

²⁾ Разьдзел IX артыкул 20.

³⁾ Разьдзел IX артыкул 19.

⁴⁾ Разьдзел III артыкул 50.

фаміліі да тага чаму пакуль хоць хто небудзь з яе членаў існуе ў ліку жывых і толькі ўжо ў выпадку поўнага вымірання фаміліі спадае на гаспадара. К часу выдання Статуту 1588 году ўжо ўсе землі купленыя, выслужаныя і наогул набытыя ўсякім спосабам ў ранейшыя часы разглядаюцца, як уласнасьць нічым не абмежаваная ў руках шляхецкага стану.

Замацоўваючы прынцып уласнасьці Статут імкнецца устанавіць парадак праўных узаемаадносін паміж асобнымі земляўласнікамі, якія могуць узнікнуць у сувязі з земляўладаньнем. Гэтыя узаемаадносіны зводзяцца агулам да круга пытанняў, якія паўстаюць у зьвязку з разьмежаваньнем земляў, з карыстаньнем сваёю маёмасьцю, якая знаходзіцца ў абкружэньні чужое уласнасьці, і маёмасьцю, якая не знаходзіцца у гэткам абкружэньні. Карыстаньне сваёю маёмасьцю не павінна цягнуць за сабою ўшчэрбку уласнасьці другое асобы.

Статут, пералічаючы тыя соцыяльныя групаваньні, якія маюць службуць земскую вайсковую службу зазначае, што яе павінны несці „вси станы духовные и светские, княжата, панята и врядники земские, дворные, дворане, земляне, шляхта хоруговная и вдовы и теж татарове, и мещане мест наших маючи именья земские“¹⁾. Такое-ж права мець землю пашырваецца і на яўрэяў, што вынікае з наступнага месца Статуту: „...А если было которому татарыну або жыду або которому басурмянину двор наш або именье з людьми дали маеть се таковыя жыдове и басурмяне на выслугах своих против христьянских людей яко путных так и тяглых заховати абы их ку подачкам и службам незвыклым не проневоляли. Вед же тые подданыя татарские которые здавна на именьах сядять тые за отчины и у них яко у иных обывателей великого князства розумены быти мають“²⁾. Аднак, Статут у адносінах гэтых групаў нічога не гаворыць аб праве іх набываць землю праз купоўлю і такім чынам гэтае пытаньне ў Статуце застаецца зусім ня высветленым параўнальна з пытаньнем земляўладанья шляхецкага.

Грунтуючыся на даных вышэй палажэньнях Статуту нельга сказаць, што мяшчане, татары і яўрэі зьяўляліся роўнымі з шляхтай у праве набыванья ва уласнасьць зямлі усімі спосабамі, якія вызнаюцца у Статуце за праўныя, іначай кажучы, спосабам выслугі, дараванья і куплі. Яшчэ менш гаворыць Статут і аб праве распараджанья сваёю маёмасьцю гэтымі групамі упамінаючы толькі аб мяшчанах у адным артыкулу. Згодна яго мяшчанскае права, і наогул права простых людзей, на адпісаньне свае маёмасьці зьяўляецца значна павужаным параўнальна з шляхецкім і то толькі ў адносінах да маёмасьці рухомай: „уставляем иж каждый с таковых людей волен тестамент о речи свое рухомые чынити и отписати третью часть всее маетности свое к кому похочеть“³⁾... Такім чынам права распараджанья маёмасьцю нярухомаю мяшчанаў, татар і яўрэяў у Статуце не абгаворана зусім.

Так трэба лічыць, што адзінай соцыяльнай групай у дзяржаве, якая мела поўныя правы ўладанья зямлёю на аснове ўласнасьці была шляхта. Што належыць да земляўладанья мяшчанскага татарскага і яўрэйскага, то апошнія з праўнага боку ў Статуце засталася не абфармаваным. Паасобныя артыкулы Статуту даюць толькі паказаньні на тое, што такое земляўладаньне на тэрыторыі гаспадарства ў часы дзеяньня Статуту існавала.

Уладаньне зямлёю цягнула за сабою пэўныя павіннасьці перад

¹⁾ Разьдзел II артыкул 1.

²⁾ Разьдзел XII артыкул 9.

³⁾ Разьдзел VIII артыкул 9.

дзяржавай. Асноўнай з іх зьяўлялася вайсковая служба, якую Статут называе службай земскай. Службу гэтую нясуць усе земляўласнікі „от вышшого до низшого стану, никого невыймуучы, лета зуполные маючы“... У лік гэтых вышэйшых і ніжэйшых станаў Статут уключае усіх духоўных і сьвецкіх княжат, паноў, ураднікаў земскіх і дворных, дваран, зямлян, шляхту харуговую удоў (шляхецкіх), татараў, мяшчан, якія маюць землю. Такім чынам Статут падрабязна пералічае ўсе пасобныя групаванні шляхты, ня мінае татар і мяшчан, нічога не гаворыць аб абавязку вайсковай службы для яўрэяў—земляўласнікаў. Паколькі служба ідзе з зямлі то Статут і пералічае усе віды зямельнай маёмасці з боку парадку, якім яны прышлі ва ўладанні іх сучасных дзяржалнікаў. Гэтак служба маеці „зыменей, яко отчизных, материстых, так выслужонных, и купленых и яко кольвек набытых“... Выступленьні гэтыя на вайну маюць адбывацца „водле уфалы земское з соймов вальных яко на он час будет потреба указывати“.¹⁾ Службу вайсковую земляўласнік павінен адбываць на сваіх харчо. Гэта вынікае ўжо з таго пункту, які забараняе (шляхцічу) у час паходу забіраць парадкам рэквізіцыі харчы ў суседняга насельніцтва і асабліва тагды калі яны маюцца яшчэ у абозе вайсковага. Статут загадвае ўсім, падлягаючым вайсковай службе, зьяўляцца на апошнюю пэрсанальна— „сами особами своими“.

Ад вайсковае службы ніхто не мае быць звольнены нават самім гаспадаром в. князем. „Теж уставуем иж мы (в. князь) не маем жадного з войны от службы земское, так словным росказаньем, яко и через листы наши вызволяти и з войска отпушати“. Ня мае права рабіць гэтага і гэтман.²⁾ Статут строга забараняе рабіць гэтка звальненні ні харуговым, якія ведалі зборам павятовай шляхты на вайсковую службу— „...приказуем абы хоружые наши не смели жаден з них землянина и каждого стану человека войне належачого дома от войны вызваляти и з дороги або з войска отпушати“... За наўмыснае звальненне ад службы харуговы траціць свой урад.³⁾

Аднак, прызначаючы ў самай катагарычнай форме зьяўленьне для кожнага, падлягаючага вайсковай службе, на апошнюю пэрсанальна, Статут робіць і выключэнні для некаторых катэгорыяў асоб. Гэтак не зьяўляюцца на вайну тыя, што будуць пакінуты для службы в. князю альбо земскай.⁴⁾ Могуць не зьяўляцца самі, але высылаць замест сябе людзей, годных для вайсковай службы, асобы духоўныя, якія адбываюць нараўна са сьвецкімі земляўласнікамі службу з сваіх двароў сьвецкіх, касьцельных і наданых, з якіх служба земская вайсковая ішла, да надання іх царкве, так сама із двароў сваіх атчызных, купленых і закупленых.⁵⁾ Вызваляюцца ад пэрсанальнага зьяўленьня і тыя, якія-б на час мобілізацыі аказаліся хворымі „обложною хоробою, за которого на службу нашу ехати не мог“.⁶⁾ Гэтка, калі ня маюць дарослых сыноў, могуць так сама выставіць за сябе „чоловека доброго и годного на войну“. Перадубачваецца і гэтка выпадак калі-б зямельнай маёмасьцю ўладалі некалькі братаў неразъдзельна, то тагды маюць высылаць ад сябе аднаго, „лет дорослого выбравши и послати, который з имения недельнаго маеть войну служити тым же обычаем яко вышей описано“. Удовы, сіраты і недарослыя („лет зуполных не маю-

1) Разьдзел II артыкул 1.

2) Разьдзел II артыкул 3.

3) Разьдзел II артыкул 17.

4) Разьдзел II артыкул 3.

5) Разьдзел II артыкул 9.

6) Разьдзел II артыкул 11.

чие“) так сама маюць права выпраўляць замест сябе на вайну іншага чалавека, прыдатнага для вайсковай службы.

Права на замену сябе дарослым сынам мае бацька нават „будучи сам здароў“ пры той умове, што сыну, які яго заменяе будзе ня меней 18 гадоў. Гэткі сын можа адбываць службу з „почтом“ бацькі свайго ня гледзячы на тое жыве ён разам з бацькам нявыдзелена, ці ужо выдзелены.¹⁾

Паколькі служба вайсковая ідзе з зямлі, то для ўлады ўсё адно на яком праве суб'ект ёю карыстаецца. Гэтак, адным з артыкулаў Статут вырашае пытаньне хто павінен адбываць вайсковую службу з зямляў застаўных і прызначае абавязак службы асобе, якая „закупить и в держанью будеть (мець) службу земскую с того заступовати маеть и повинен будеть“.²⁾ Шляхціч, які мае зямельную маёмасьць у розных паветах, павінен у часе мобілізацыі станавіцца пад харугву тога павету дзе знаходзіцца галоўны маёнтак³⁾. Гэтым статут хоча ліквідаваць для шматзямельнай шляхты магчымасьць ухіляцца ад службы няведаньнем тога пад харугву якога павету станавіцца і ўносіць у гэтае пытаньне яснасьць.

Маючы абавязак адбываць вайсковую службу на сваім кані, шляхта павінна зьяўляцца на полі гэтмана, дзе рээстравалася вайскова-абавязаная шляхта і давалася ацэнка коням і зброі з боку прыдачлівасьці апошніх да бою. Статут устаўляе, каб кожны „подданный пописавши се“, з тым жа канём і зброяй, з каторымі паказваўся перад гэтаманам у часе попісу, і на вайну выпраўляўся. Для якое мэты ў часе попісу „маеть каждое коня гетмань наш казати, у шерсть на писати, и петно, которое на кони будеть, на реестре намалевати“.

Забараняецца пад пагрозай страты на карысьць дзяржавы каня і зброю пазычаць другому шляхцічу на час гэтманскага перагляду.⁴⁾

Абгаворваючы магчымасьці, дзякуючы якім, вайсковаабавязаны шляхціц можа ухіляцца ад абавязку службы, Статут разам з тым вызначае і пакараньні, якім падлягаюць вінаватыя ва ўхіленьні ад службы. Тут перадубачваецца выпадак, калі вайсковы апозьніцца на попіс—паверку, якая адбываецца перад выступленьнем у паход, і не пакажа прычыны свайго апазьненьня...—„хтобы замешкал року на попіс через листы наши положоного и до войска не поспешилсе и на року нас и у гетмана нашего Великого Князства Литовского не постановил без слушное причины“...⁵⁾ Гэткія упісваюцца ў асобны рэестр з значэньнем тога на колькі дзён назначаны вайсковы апазіўся і такіх, гаворыцца ў артыкуле, „маем... послати на границы або там где того потреба речи посполитой окажетъ, а они водвое так много, яко замешкали там заслуговати будут повинин“. Асабліва суровае пакараньне Статут вызначае тым, хтоб уцёк з бітвы. За гэткі праступак вінаваты, „за слушным доводом от гетмана, через вырок наш господарский, именье и честь тратить“.⁶⁾

Такім чынам, галоўным абавязкам земляўласніка, як гэта вызначалася ўжо раней, зьяўляецца вайсковая служба, ад якое абавязаны ні ў якім выпадку ня можа ўнікнуць за выключэньнем паважных з пункту гледжанья Статуту прычын, якія апошні і пералічае. За адмаўленьне ад гэтай павіннасьці, вінаваты караецца вельмі цяжка:—аж да адабранья зямлі і нават шляхецкай чэсьці.

1) Разьдзел II артыкул 1, арт. 12.

2) Разьдзел II артыкул 4.

3) Разьдзел II артыкул 8.

4) Разьдзел II артыкул 10, арт. 15.

5) Разьдзел II артыкул 13.

6) Разьдзел II артыкул 14.

Апроч шляхты падлягаюць вайскавай службе, згодна раней каза-нага, татары і мяшчане земляўласнікі. Адносна вайскавай службы мяшчанаў Статут прызначае нават асобны артыкул гаворачы, што мяшчане выходзяць на вайну толькі ў час „навальное потреби з ин-шими людьми нашими войну служить, або з дозволением нашим на войну выправовали, водлуг постановенья соймового“¹⁾. Статут мае на ўвазе тут мяшчанаў ня толькі тых, якія маюць пад сабою „именя земские“, але наогул усіх мяшчанаў, якія падходзяць пад вызначэньне „всі подданные наши мещчане.“ Праўда, што яны выходзяць на службу толькі ў выключных выпадках, з дазволу гаспадара, таму, што скарб зацікаўлены ў непарушнасці эканомічнага стану мест, якія даюць значны прыбытак дзяржаве. Службе-ж татар—земляўласнікаў Статут асобнага артыкулу не прызначае.

Так Статут 1588 году ў вышэй пералічаных артыкулах вызначае групу насельніцтва дзяржавы, якая мае пераважнае права на ўладаньне зямлёю і ўсе зьвязаныя з ёю прывілеі, праўда, група гэтая мае свой падзел на асобныя катэгорыі, якія адрозьніваюцца паміж сабою ў пра-вох, зьвязаных з уладаньнем зямлёю. Уся паўната гэтых праў нале-жыць выключна шляхце. Гэтую групу можна падвесці пад агульную назву земляўласнікаў.

На землях апошніх сядзелі масы насельніцтва, якія былі залеж-нымі ад земляўласнікаў эканомічна паколькі дзяржалі ад апошніх землю. З залежнасці эканомічнай высекала ўжо і залежнасць юры-дычная. Гэтакія групы насельніцтва, якія жылі на землях буйных паноў і былі ў эканомічнай і поўнай залежнасці ад апошніх, мы назавем земляробамі. Гэтая земляробская маса ў сваю чаргу падзяляецца на некалькі катэгорыяў па іх станавай прыналежнасці. Статут называе гэтых залежных людзей часта „слугамі“²⁾. Такімі слугамі могуць быць шляхцічы³⁾, баяры панцырныя і путныя і людзі простага стану,⁴⁾ т. е. катэгорыяў ніжэйшых чым толькі што вызначаныя, да якіх трэба аднесці сялян і чэлядзь дворную. Да ліку гэтых залежных земляробаў трэба аднесці і мяшчанаў мест неупрывільеваных, ня маючых майдэ-борскага права, якія сядзелі на панскіх землях⁵⁾.

Уся гэтая маса залежнага насельніцтва вяла дробную гаспадарку на панскіх землях і з боку эканомічнай свае заможнасці спускалася аж да чэлядзі дворнай, якая і складала самы ніжэйшы соцыяльны слой.

Ня ўсе групы земляўласнікаў мелі роўнае права на заселенне сваіх земляў гэтакімі залежнымі ад сябе людзьмі. Статут робіць забарону яўрэям і татарам земляўласнікам мець пад сабою ў няволі хрысьціян. Аднак для вядзеньня гаспадаркі на гэтых землях і для наогул работы на ёй патрэбны працоўныя рукі і Статут, разумеючы гэта, дазваляе земляўласнікам нехрысьціянам мець халопаў, аднак ня поўных, але толькі часовых. Для гэтага Статут і выказваецца, што за вялікую суму грошы закуп і закупка за семь гадоў адрабіць павінны, невялікую-ж суму маюць пагашаць работай, лічачы за кожны год ха-лопу рубель грошы, а халопцы капа грошы апрача адзежы і корму, што абаім земляўласнік даваць павінен:— „Апакли бы хлопа або жонку закупил, тогда маеть прийти перед вряд и в чом закупить або теж з суда в заплате якой будет выдан до книг записать и будет ли сума

1) Разьдзел II артыкул 1.

2) Разьдзел IV артыкул 102 і інш.

3) Разьдзел XII артыкул 23.

4) Разьдзел IX артыкул 28.

5) Разьдзел XII артыкул 9.

великая, тогда тот закуп и закупка за сем лет с тех пенезей выработися маеть а где бы сума нереликая, што с тех пенезей на каждый год выпуску маеть быти, хлопу рубль грошей а жонце копу грошей акром одежи и корму, што обое он же давати маеть“. Палоньнікі—хрысьціяне, якія пападуць да нехрысьціян—земляўласнікаў павінны асаджвацца на зямлі з наданьнем ім надзелу. Гэткія палоньнікі разглядаюцца ўжо Статутам як отчычы. Наогул-жа Статут забараняе гэтай групе земляўласнікаў прымушаць да лішняе работы людзей, як пунных гэтак і цяглых, іначай кажучы—баяр і сялянаў. „...Маюць се таковые жыдове и бесурмяне на выслугах своих против христьянских людей яко пунных так и тяглых заховати абы их ку падачкам и службам незвыклым не приневоляли. Вед же тые подданные татарские, которые здавна на именах седять, тые за отчины и у них яко у иных обывателов великого князства разумены быти мають“¹⁾.

Пяройдзем цяпер да разгляду праўнага палажэньня гэтых залежных групаваньняў, якіх мы будзем называць земляробамі, паколькі яго высвятляюць паасобныя артыкулы Статуту, прызначаныя гэтаму пытаньню.

Гаворачы аб залежных людзях, Статут не гаворыць аб тых соцыяльна-эканамічных умовах у мінулым, дзякуючы якім той ці іншы інстытут залежнасьці вырас, але проста гаворыць аб гэтых залежных катэгорыях паколькі яны ўжо існуюць. Трэба зазначыць, аднак, што к часу зьяўленьня Статуту—другой палавіне 16 веку пераход вольных людзей у нявольныя яшчэ не спыніўся і Статут гэтага не абходзіць маўчаньнем, але вызначае гэткі парадак пераходу.

Адной з крыніц, якая давала новыя контынгэнты чэлядзі нявольнай альбо, як загадвае называць яе Статут асобнай прыпіскай у канцы кнігі, чэлядзі дворнай зьяўляецца вайна і звязаны з ёю палон „Невольники вперед не мают быти з иных причин одно полоненики, а иншая челядь невольная и теж дети потомки поланеников мають быти осаживаны на землях и розумыны быти за отчичов“.²⁾ Другою значна меньшай крыніцай, якая давала кадры „отчычаў“, была засяделасць на зямлі пана чалавека вольнага, па свайму пахаджэньню „простого“, да якога адносіцца „боярин, або тяглый будучы вольным лохожим, а не отчичом чийм“ на працягу 10 гадоў, Да гэтага-ж вольны чалавек мог узяць ад пана грашовае ці ў натуре „запоможенье“ Пажадаўшы адыйсьці ад пана па выхадзе 10 гадоў павінен выплаціць узятае „за положенье“ звыш тога адкупіцца ад службы 10 капамі грошы.

У выпадку-ж самавольнага уцяканьня па выхадзе дзесяціхгадовае даўнасьці пан мае права шукаць іх на працягу-ж 10 гадоў і ў разе вынаходжаньня, гэткі зьбеглы абарачаецца на отчыча гэтага пана.³⁾ У даным выпадку для нас важна першая частка артыкулу, якая гаворыць аб забраньні пазыкі вольным пахожым чалавекам у пана. Трэба лічыць, што гэткія пазыкі, а да іх яшчэ выкуп у 10 коп грошы пры выхадзе ад пана на волю, рабілі пахожую сям'ю неаплачым даўжнікам у пана і гэта дзяржала іх на панскай зямлі, а з цягам часу вытворвала з іх отчычаў. Як відно практыка жыцьця выклікала неабходнасьць упісаньня ў Статут гэтага артыкулу. Другі артыкул паказвае, што іншы раз для гэтага замацаваньня на сваіх землях панамі вольных пахожых сем'яў здараліся вельмі спрыяючыя моманты. Гэткімі момантамі былі выпадкі няўраджаю і, ў звязку з гэтым, голаду. У гэткія моманты пахожыя сем'і і прадавалі сябе ў няволю буйным

¹⁾ Разьдзел XII артыкул 9.

²⁾ Разьдзел XII артыкул 21.

³⁾ Разьдзел XII артыкул 13.

земляўласнікам. Статут аб гэтым гаворыць так: „хто бы в голод сам себе з жоною або сына, дочку в неволю продал и лист на то дал, таковыи лист не мает быти держан, але яко голод минет, а он пенези добудеть, маеть ему пенези отдати“...¹⁾). Зразумела, што сям'і, заняпалай у часе голаду трудна было зьвярнуць узятыя пенезі і тагды для яе адкрывалася беспасредная дарога ў отчычы. Паданы артыкул у сваім працягу прызначае гэткаму віннаму „выслуговатися“. Апошні процес замацаваньня на зямлі вольных пахожых людзей ужо носіць больш зацяжны характар, чым першы, калі палонны прыводзіцца ў маёнтка пана ў якасьці нявольнага чалавека.

Групы земляробаў, якія сядзелі на панскай зямлі, мелі права толькі на карыстаньне, а не на распараджаньне апошняю. Нават ня ўсе спосабы карыстаньня былі для іх дазволены. Статут забараняе закупаць і браць на кароткі час у арэнду землю у баяр і людзей простых, што сядзяць на панскіх і зямлянскіх землях, без дазволу пана.—„Уставуем иж в бояр и в людей простых княжских паньских и зямьянских ниhto земли закуповати, а ни на лето ку паханью наймовати немаеть без воли пана его“... Статут пагражае тым, хто бяз волі пана закупаць або найме ці пасее на гэткай зямлі, стратай грошы або сеянага,—„...а если-ж бы хто в чужого чоловека землю без воли пана его закупил або менял, и што на ней посеял, тогды тое сеянье и пенези тратит“²⁾). Паколькі земляўласнік зацікаўлены ў тым, каб земляробская гаспадарка, якая асаджана на яго зямлі, не засталася зруйнаванай пасля адыходу, альбо выміраньня земляробскай сям'і, якая на ей да часу гэткага адыходу сядзела, пастолькі Статут у панскіх інтарэсах і уводзіць артыкул, які дазваляе у духоўнай распараджвацца земляробу—слуге путнаму ці іначай баярыну альбо дробнаму шляхцічу, мешчаніну з места, што ня мае майдэборскага права, і так сама чалавеку простама (пад гэтым статут разумее сяляніна) рухомай маёмасьцю толькі у ліку $\frac{1}{3}$ яе часьці, а $\frac{2}{3}$ маёмасьці спадаюць абавязкова на дзяцей для належнага адбываньня імі службы з зямлі. „Уставуем, иж каждый с таковых людей волен тестамент о речы свое рухомые чынити и отписати третью часть всее маетности своее кому похочеть, а две части тых же рухомах речей маеть заставити в дому своем детем для службы тое земли на которой сидит“.

У разе сьмерці бяздзетнага земляроба гэтыя $\frac{2}{3}$ рухомай маёмасьці спадаюць беспасрэдна на земляўласніка пана. Калі-ж дзеці, якія засталіся па сьмерці бацькі, будуць вольнымі не цяглымі людзьмі і захочуць выйці зусім з зямлі, на якой сядзелі з бацькам, то могуць гэта зрабіць і забраць з сабою і гэтыя $\frac{2}{3}$ ч. рухомай маёмасьці заставіўшы толькі пану забудаваньне і землю пасеяную жытам—з усім тым з чым землю сям'я атрымала пры асяданьні на ёй.—„...А если бы дети будучи волни а хотели проч пойти тогды и тые две части маетности взявши мают пойти проч только землю пану своему подати з жытом засеяным и с хоромыма и с тым зо всим с чым хто будет тую землю пана своего на службе взял“.³⁾

Больш артыкулаў у Статуце, якія-б гаварылі аб праве земляроба на землю, на якой ён сядзіць, няма, але і на аснове паказаных можна зрабіць вывад, што дзяржальнік панскай зямлі ня мог распараджвацца апошняй без дазволу пана, поўнай ўласнасьцю якога зямля зьяўлялася.

Апошнімі ў групе залежных земляробаў былі чэлядзь дворная і

¹⁾ Разьдзел XII артыкул 19.

²⁾ Разьдзел IX артыкул 27.

³⁾ Разьдзел VIII артыкул 9.

палонныя; апошнюю Статут з праўнага боку і прыроўнівае да чэлядзі дворнай. Гэтыя дзве катэгорыі ня маюць права на атрыманьне спадчыны нават ад сваіх паноў да таго часу, пакуль тыя-ж паны ня ўчыняюць іх вольнымі: „...кождый якога колвек стану челедину домовому, а ни полоненику своему, невчывишы его наперед вольным, ничего тестаментом записати не может, аж бы его первой волным учинил.“¹⁾ З артыкулу ня вынікае аднак таго, ці меў права чэлядзін альбо палонны на уладаньне рухомай маёмасьцю і ці мог адпісваць яе другой асобе?

Правадзейнасьць залежных земляробскіх групаў, за выключэньнем чэлядзі і палонных, у юрыдычных угодах з іншымі асобамі не павінна перавышваць сумы ў 4 капы грошы. На угоды, якія перавышаюць гэтую суму павінен быць пісьмовы дазвол іхных паноў: „Уставуем, иж бояре панцерные путные и люди простого стану не мают без ведомости и дозволения листовного панов своих никому по речах великих ручити в речах равных, то ест надалей до чотырех коп грошей и хотя бы один человек и по розных людех ручити хотел перед се так мает ручити якобы чотырох коп грошей неперевышало.“²⁾

Статут асобным артыкулам ахоўвае асобу пана ад пасяганьняў на яе здароўе, а нават і жыцьцё з боку падданных, пагражаючы за гэтакі учынак пакараньнем сьмерцю праз чацьвертаваньне, а за замер на забойства-адсячэньнем рукі: „Теж уставуем естли бы который слуга вземши перед себе злый умысл пана своего забил або ранил, таковой маеть срок го горлом каран быти яко здрадца четвертованьем. А естли бы не забил а ни ранил одно брони против пану своему добыл, таковой руку тратить.“³⁾ Слугі павінны несупярэчна, па загаду свайго пана даганяць і лавіць злодзея, або якога злачынца без адмоваў. Зразумела, што з гэтакім лавеньнем звязана іншы раз і рызыка страціць здароўе, або нават і жыцьцё. Таму слугі не заўсёды маглі актыўна ў поўнай меры брацца за гэтую работу. Закон пагражае гэтакім непаслухмяным, якія-б не хоцелі „злодея и иных злочынцов паньских имати и гонити“ ссылоючыся на тое, „иж сами панове не гонили“, слугам—шляхце 6 нядельным сядзеньнем на замку, іначай кажучы, ў турме, а не шляхце „водлуг важности высупку пану карати волно.“⁴⁾

Гэтымі артыкуламі, аб якіх гаварылася, зразумела, Статут ня мог выявіць усіх тых пытаньняў праўнага характару, якія маглі узьнікнуць паміж земляўласнікам—панам і земляробамі розных катэгорыяў пачынаючы ад дробнага—служылага шляхціча і канчаючы чэлядзедзю дворнаю. Але нават і з іх можна выявіць наколькі разам з залежнасьцю ад пана эканамічнай земляроб абмяжовываецца ў правах распараджаньня сваёю рухомаю маёмасьцю, з чаго выцэкае і абмяжаваньне рабіць угоды грашовага характару.

Захаваньне сваіх інтарэсаў як відаць, выклікала ня раз сутычкі паміж горадам з майдаборскім правам і горадам без гэтага права з аднаго боку і земляўласнікам з другога за людзей цяглях і чэлядзі, якія туды ўцякалі ад сваіх паноў. Статут імкнецца вырашэньне гэтакіх выпадкаў увесці ў рамкі закону і гаворыць, што „войтове бурмистры и райцы“, іначай кажучы гарадзкая адміністрацыя, мест майдаборскіх павінна, „выслушавши слушного доводу от панов их (збеглых) чым будут або за их властным признаньем“ выдаваць іх панам назад су-

1) Разьдзел VIII артыкул 8.

2) Разьдзел IX артыкул 28.

3) Разьдзел XI артыкул 9.

4) Разьдзел XII артыкул 23.

дзячы земскім судом. Выключэнне складаюць выпадкі, калі гэтка збеглыя пражывуць у горадзе 10 гадоў, такіх людзей „з мест наших войтове и врядники наши выдавати не мають“, але апошнія маюць выкупіцца, даючы за кожную душу выплату „водлуг стану сваего“, трэба лічыць, матар’яльнага. Статут аднак не перадубачвае тут таго выпадку калі гэткі збеглы выкупу даваць не захоча? Ці павінен тагды ён вярнуцца да пана? Ці урад, прадаўшы яго маёмасьць, робіць пану гэткую выплату? Прадстаўнікі ураду, якія-б гэтых збеглых „за слухным доводом кому выдати не хотели“ на падставе вырашэння гаспадарскага „з розсудку и сказанья нашего“ павінны выплаціць таму чыхіх слуг не хацелі выдаць віны 20 кап. грошы і збеглага павярнуць.¹⁾

Атчызны чалавек, „будь боярин, панцырный, путный або тяглый человек, отчыч прироженный або купленный выслуженый и яко кольвек набытый“, мог адыйсьці ад свайго пана самавольна не далей як на 5 або 6 міль і асеўшы на месцы, „домом, а не по наймам ходечы“, залажыцца за другога пана. Першы-ж пан, ведаючы аб месцы існаваньня гэткага отчыча маўчаў-бы не выяўляючы на яго свайго права на працягу 10 гадоў. Тагды вжо о того человека маеть вечне молчать“ У разе-ж адыходў атчызнага чалавека на „десет або в колко десять миль“ пры веданні пана, як і ў першам выпадку, аб месцы знаходжанья отчыча, тэрмін даўнасьці павышваецца да 20 гадоў. Гэтая даўнасьць не мае службыць отчычу у тым выпадку калі-б пан ня ведаў аб ім, „а тот человек мешкавши далеко и хотя давность тую двадцать годов там заседевши або не заседевши за ее ближей ку имению пана своего пришол и перемешкивал поблизу“, то і ў гэтых выпадках пан можа гэткага отчыча „правом даходити“ пры умове, каб ён „давности земское не змешкал от того часу як (отчыч) бліжей прыдеть“. У данам разе за тэрмін гэткай земскай даўнасьці трэба лічыць 10 гадоў, хаця артыкул гэтага і ня выяўляе. Гэты закон не пашырваецца на чэлядзь, якую паны могуць паварачаць назад ня лічачыся, ні з земскай даўнасьцю, ні з адлегласьцю. Прычым, паварот гэты паны могуць рабіць ня толькі ў адносіцах да чэлядзінцаў—бацькоў, але і іх дзяцей²⁾.

Запісы, якія могуць даваць атчызныя людзі панам будучы самі збеглымі ня маюць сілы нават пры фармальным стварэнні апошніх³⁾.

Статут агаворвае выпадкі калі і чэлядзь становіцца вольнаю. Гэткам выпадкам зьяўляецца выгнаньне панам чэлядзі з двара у часе голаду, якая павінна карміцца сама праз сябе. І калі-б „тая челядь сама себе у голод перекормила, таковыя вжо не мають быти невольные але вольными“.⁴⁾ Другі выпадак—вызваленне панам.

Так, Статут 1588 году, ідучы на сустрэнне пану—земляўласніку, замацоўвае за ім усе тыя правы у адносінах да земляробаў, а імі, па сутнасьці сваёй, зьяўлялася усё дробна служылае насельніцтва пачынаючы ад немаможнай шляхты і канчаючы чэлідзьдзю дворнай. Правы гэтыя земляўласнік набыў ужо фактычна к канцу 16 веку. Гэты век на Беларусі зьяўляецца часам разьвіцьця сельскай гаспадаркі. Апошняму спрыяла пранікваньне і ўзмацненьне дзейнасьці гандлёвага капіталу, якая пачалася асабліва павялічвацца ў 16 веку. Разьвіцьцё гаспадаркі у панскіх дварах магло ісьці пасьпяхова толькі пры дастатным ліку рабочых рук у дворнай гаспадарцы. Статут 1588 г. і ўзаконьвае усе тыя мерапрыемствы, якімі пан—земляўласнік прымацоўвае да свае гаспадаркі масы насельніцтва, якое часткай у 16 веку было яшчэ вольным, пахожым,

1) Разьдзел III артыкул 38.

2) Разьдзел XII артыкул 12.

3) Разьдзел VII артыкул 8.

4) Разьдзел XII артыкул 20.

абарачаючы яго на цяглае. З другога боку і нявольных людзей Статут пераводзіць на палажэнне людзей цяглых. Такім чынам, Статут 1588 г. адбівае ў сабе той сацыяльна-эканамічны працэс, які адбываўся ў нас у пору з'яўлення Статуту і закончыўся аканчальным утварэннем формаў прыгоннага права 17 і першай палавіны 18 веку.
